

JADID MA'RIFATPARVARLARINING TARBIYVIY
TA'LIMLARI

Iso G'oyibnazarov Shakarovich
Yuldasheva Nigora Akmalbekovna
Toshkent amaliy fanlar universiteti

Annotatsiya: mazkur maqolada jadid ma'rifatparvarlarining yosh avlodda mustaqil dunyoqarashini va tafakkurini kengaytirish, sog'lom fikrga ega shaxslar etib tarbiyalashga doir qarashlari haqida fikrlar bildirib o'tilgan.

Tayanch so'zlar: milliy o'zlik, qadriyat, tarix, jadidlar, g'oya.

Milliy o'zlikni anglash milliy qadriyatlar tabiiy, tarihiy va ijtimoiy rivojlanish jarayonida aksariyat hollarda uyg'unlashib, har birining bu jarayonga o'ziga xos o'rni bor. Milliy qadriyatlar tizimiga yangicha yondashuv shuni taqozo qiladiki, bu qadriyatlarning tahlilida avvalo xalqning vujudga kelishi tarixi, uning bugungi va kelajagi bilan bog'liq jihatlarini e'tibordan qochirmaslik lozim. Ta'lim mazmunida qo'shimcha ravishda tashkil etilayotgan ma'naviy-ma'rifiy jarayonda yoshlarda milliy o'zlikni anglash tuyg'usini rivojlantirishda xalq an'analari, milliy qadriyatlar, tariximizning yorqin sahifalarini tashkil etadigan ma'rifatparvar ajdodlarimizning ibratli faoliyatini, ularning o'z qimmatini va ahamiyatini yo'qotmasdan kelayotgan boy merosini o'rganish va ulardan foydalanish manbalari katta imkoniyatlar yaratadi. Jumladan, tarixiy shaxslar, buyuk alloma bobolarimizning hayotiy yo'li, ma'rifatparvar namoyondalarining harakati, olg'a surilgan g'oyaviy-siyosiy, ijtimoiy-ma'rifiy va axloqiy qarashlari, yoshlarimiz uchun chinakam ibrat namunasi bo'ladi.

Davlatimiz tarixi va xalqimizning shonli o'tmishi yetuk olim, ziyoli va jamoat arboblari nomlari bilan to'la. Ular hamma vaqt xalqimizning yuksalishi, adolat, tenglik, eng asosiysi ilm marifat uchun kurashgan. Shunday ajdodlarimizdan bir guruhi XIX asr oxiri XX asr boshlarida milliy mustaqilligimiz va ilm-marifat yo'lida kurashga chiqqan jadidlardir. Ular milliy o'zlik, istiqloq va davlatchilik g'oyalarini ro'yobga chiqarishda va ozod davlat qurishda islohotlarni, eng Aavvalo, yoshlar va ta'limdan boshlash kerakligini ta'qidladi.

Davlatimiz raxbarining 2020-yili Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasida: "Biz jadidchilik harakati, ma'rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganishimiz kerak. Bu bebaxo boylikni qancha faol targ'ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini anglab yetadi" (1) deya so'z yuritib, yetuk ajdodlarimiz, xususan,

jadidlar faoliyatini o'rganish, ularning g'oyalarini zamonamizga mos holda davom etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri ekanligi haqida ta'kidlab o'tgan edi.

Tarixiy manbalarda jadidchilik turk mamlakatlar – Turkistan, Kavkaz, Qrim, Tatariston tarixiga XIX asr oxiri XX asr boshlarida muhim ijtimoiy – siyosiy, ma'rifiy harakat sifatida kirgan. Jadidchilik harakati namoyondalari ko'pincha o'zlarini taraqqiyparvarlar, keyinchalik jadidlar deb atashgan. O'sha davrning ilg'or taraqqiyparvar kuchlari, birinchi navbatda, ziyolilar mahalliy aholining umumjahon taraqqiyotidan orqada qolayotganligini his etib, jamiyatni isloh qilish zaruriyatini tushunib yetgandilar. Jadidchilik harakatining asosiy g'oyasi avvaluga madaniyat sohasidagi harakat tarzida namoyon bo'lib, ijtimoiy hayotning taraqqiyoti uchun kurashish turk tillarni rivojlantirish, shu tillarning adabiyotini shakllantirish va boyitish, dunyoviy ilmlarni chuqurroq o'zlashtirishga harakat qilganlar. Maxmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Fitrat, Abdulla Qodiriy, Abdul-xamid Chulpon, usmon Nosir singari ma'rifatparvar ulug' maqsadlarga erishish millat madaniyati, ma'rifati, ilm-fanning rivoji bilan bog'likligini har tomonlama terang anglaganlar.

Jadidchilik harakati nomoyondalari va ta'limga qo'shgan hissalar

1. Ismoil Gaspirali (1851-1914): Jadidchilik harakatining asoschisi. "Usuli jadid" (yangi usul) deb nomlangan, zamonaviy va samarali ta'lim usulini joriy etdi. Musulmon xalqlari uchun ilk o'zbek tilida nashr etilgan "Tarjumon" gazetasini chiqardi.

2. Abdulla Avloniy (1878-1934): "Turkiy guliston yoxud axloq" kitobida ta'lim-tarbiya masalalariga bag'ishlangan. "Istiqbol" jurnalida ta'lim-tarbiya, xalq ma'rifati, milliy ong va tarbiya mavzularida maqolalar yozdi. Zamonaviy usulda, o'zbek tilida darsliklar va ilmiymetodik asarlar yaratdi. O'quv yurtlarida ona tili va milliy madaniyatni rivojlantirishga katta hissa qo'shdi.

3. Behbudiy (1875-1919): Yangi usuldagi maktablar tashkil etishda faol ishtirok etdi. "Najot" gazetasida ta'lim-tarbiya, xalq ma'rifati, milliy ong kabi mavzularda chop etilgan. O'zbek tilida darsliklar yozdi va ularni nashr ettirdi.

4. Munavvar qori Abdurashidxonov (1878-1931): "Usuli jadid" maktablarini tashkil etishda faol qatnashdi. O'zbekistonda birinchi pedagogika institutining tashkil etilishida faol istirok etdi. Yangi pedagogika g'oyalarini targ'ib qildi va tashviqot qildi. Sharqona ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limnan ajratib bo'lmaydi. Ma'naviyatni shakllantirishdagi muhim omil esa mamlakat yoshlarining ta'lim- tarbiya tizimi bo'lib, uning dolzarbligini jadidlarning etuk nomoyondalaridan biri Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asaridagi mazkur satrlar ham isbotlaydi: "Tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat – yo falokat

masalasidur”(2) “Ilm insonlarning madori hayoti, raxbari, najotidur” degan fikrlari hozir ham o‘z ahamiyatini yo‘qotgani yo‘q.

Jadidlarlar nomoyondalari, jumladan A.Avloniyning fikricha, har bir kishi bilim olmog‘i, ma‘rifatni qalbiga joy qilmog‘i, ma‘naviy fazilatlar bilan bezanmog‘i lozimki, bular oxir-oqibat milliy o‘zlikni tanishga, komil inson sifatlariga erishuvga olib keladi va shunday shaxslar kamol topgan jamiyatda Vatan ravnaq topadi, xalq saodatga erishadi. Ma‘rifatparvar jadid namoyandalari millatning millatliligi uning ona tili va u tilda yaratilgan adabiyoti ekaniga alohida urg‘u berganliklari uchun ham o‘tgan asr boshida adabiyot ham shaklan, ham mazmunan yangilandi. Behbudiy “Dunyoda turmoq uchun dunyoviy fan va ilm lozimdir, zamona ilmi va fanidan bebaxo millat boshqalarga poymol bulur” degan so‘zlarni keltirib o‘tadi. Abdulhamid Chulponning mashhur “Adabiyot yashasa – millat yashar” degan shiori millat qalbida aks sado berdi.

Jadidchilik harakatining asosiy tamoyillaridan ta'limning jamiyatdagi o‘zgarishlarga katalizator sifatida ko‘rilishi edi. Ular zamonaviy pedagogik usullardan foydalangan holda o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, izlanuvchanlik va tirishqoqlik kabi ko‘nikmalarni uyg‘otdilar. Jadidlar ta'lim-tarbiyani faqat maktabda o‘rgatiladigan vosita emas, balki bu o‘quvchida mustaqil fikrlash va ijodkorlik ruhini kashf etish deb hisoblagan.

Usuli jadid maktablarining vujudga kelishi bilan an'anaviy o‘qitish usullarining tubdan isloh qilish, ta'lim olib borishning yangi usullarini ishlab chiqish, darslik va qo‘llanmalar yaratish jadidlarning dolzarb masalasiga aylandi. Uqitishda ko‘rgazmalik, ifodali o‘qish va uning turlari, nutq o‘stirish usullari (Behbudiy, Fitrat), “Tovush-harf” metodi orqali o‘qitish, ijtimoiy tarbiya, maktabgacha ta'lim tizimini yangi usulda olib borish, isloh qilish kabilar aynan jadid pedagoglari tomonidan ishlab chiqildi.

Shunday qilib, jadidchilik harakati:

- Jamiyatning barcha qatlamlarini bir g‘oyaga ishonishga jalb eta oldi. Ushbu g‘oya

milliy o‘zlikni anglash va milliy uyg‘onish mafkurasi bo‘lib xizmat qildi;

- Jadidlar o‘z g‘oyaviy va amaliy harakatlari orqali millat mustaqilligi uchun kurash olib bordi;

- Madaniyatni, ilm-fanni, matbuotni ijtimoiy-siyosiy maqsadlar asosida shakllantira oldi va millatni milliy o‘zlikni anglashga chaqirdi.

Milliy o‘zlikni anglash tuyg‘usini rivojlantirishda ta'lim jarayonida: o‘qituvchilarimiz xalq an‘analari mazmun-mohiyatini chuqur tushunishi va ularni yaxlit tarzda mavzuni tushuntirishga yo‘naltira olish mahoratiga ega bo‘lishi; ularni xalqning tarixi, millat sifatida shakllanishi va rivojlanishi nuqtayi nazaridan o‘rgatish; o‘quvchi-yoshlarning psixologik histuyg‘ulariga

ta'sir eta oladigan, tushunchalarni o'zlashtirishga rag'bat uyg'ota oladigan metod va shakllarni izlab topish; olgan nazariy bilimlarni amalga mustahkamlashga imkoniyat yaratishi samaradorlikka yerishishning muhim omillari hisoblanadi. O'quvchi-yoshlarda milliy o'zlikni anglash tuyg'usin, milliy istiqlol g'oyasini rivojlantirish uchun millat tarixi, urf-odat va an'analari, milliy qadriyatlar bilan uzviy bog'liq bo'lgan ma'naviy meros, madaniy boyliklar, tarixiy yodgorliklar asoson mezon bo'lib hizmat qilar ekan milliy mustaqillik g'oyalarini ilgari surgan jadidlar harakati va ularning namoyondalarining faoliyatlarining bugungi kunda ahamiyati alohida e'tirofga loyiq. Shu sababli olimlarimiz istiqlol davrida shakllangan milliy tarbiyashunosligimizni jadid ma'rifatparvar pedagoglarning qarashlari bilan boyitish fikrini ma'qul toptilar. Shuningdek, davlat siyosatida jadid ma'rifatparvarlarning o'z davrida uynagan roli e'tirof etildi. Jadidlar ta'limni modernizatsiya qilish, ma'rifatparvarlik ruhini targ'ib qilish yo'lidagi fidoyiliklari tarixda o'chmas iz qoldirdi. Bugungi kunga kelib jadidlarni tadqiq qilishda yo'l ochilishi yoshlarning ular tasvirlagan va o'stirishga intilgan avlod bo'lishini undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi.
2. 29.01.2020.// uza.uz/ uz/ posts/ milliy-marifatimiz ustunlari. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq . Yoshlar nashriyot uyi, Toshkent, 2018, 28b.
3. Behbudiy B "Tiyotr nadur", "Oyina" jurnali, 1914 yil 10may. Tanlangan asarlar. Jild-II.-T.: Akademya nashr, -2018 yil 15-b.